

X. Erdélyi Tudományos Diákköri Konferencia
Kolozsvár, 2007. május 26-27

KÖZÉP-NYÁRÁDMENTE KÖZÉPKORI TEMPLOMAI

Vezető tanár:
Kovács Zsolt tanársegéd
Babeş-Bolyai Tudományegyetem
Történelem-Filozófia Kar
Művészettörténeti Tanszék

Szerző:
Bakó Mária
Babeş-Bolyai Tudományegyetem
Történelem-Filozófia Kar
Történelem-Művészettörténet Szak
IV. Évfolyam

Kolozsvár
2007

Bevezetés

Dolgozatom témája a Vármezőtől Nyárádtóig húzódó terület, a **Nyárádmente**, középkori templomainak a kutatása. A Nyárádmente Marosvásárhelytől keletre helyezkedik el, nevét erről a folyóról kapta. A folyót a sok nyárfa miatt nevezték el, amely régebben a partjait borította. Itt találjuk az egyik legsűrűbben lakott területét Erdélynek. A régi közigazgatási felosztásban először Marosszékhez tartozott 1876-ig, aztán 1940-44 között Maros-Torda vármegye része, 1925-1940 és 1945-1950 között Maros megye, majd Magyar Autonóm Tartomány 1968-ig, ma pedig Maros megye közigazgatásához tartozik.¹

A Nyárád két ágból fakad: a Nagy-Nyárád, amely a Vármező felett húzódó Mezei havasok nyugati oldalából ered, a Kis-Nyárád, amely Nyárádmagyarós felett, a Bekecs nyugati oldalából indul és Nyárádszeredánál egyesül a Nagy-Nyáráddal, majd Nyárádtónél ömlik a Marosba.

A folyó jobb és bal oldalán, 79 km hosszú vízfolyásának, 2-3 km-es völgyében 67 falu helyezkedik el. Orbán Balázs "A Székelyföld leírása" című munkájában szemléletesen jellemzi a Nyárádmentét: "...szélességben túlhaladja a Küküllők, sok helyt pedig megközelíti a Maros terét, s mindeniket népességének sűrűségével felülmúlja, mert a Nyárád vidéke bizonyos a Királyhágón inneni rész legtömörebb belterjes népségével bír..."² Ma is az egyik legsűrűbben lakott területe Erdélynek, lakói állattenyésztéssel és földműveléssel foglalkoznak.

A Nyárád völgye három részre tagolható:

1. *Felső-Nyárádmente*, a forrásvidék és Nyárádszereda közti vidék alkotja, itt 11 falut találunk három községgel.

Középkori templomokat a következő falvakban láthatunk: Hodos, Berekeresztúr, Nyárádszentmárton, Nyárádszentimre. Csak néhány építészeti elem maradt meg, amely középkori voltára utal.

2. *Közép-Nyárádmente*, Nyárádszeredától Ákosfalváig tart, négy község huszonhat faluval alkotja ezt a területet. A vidék központja Nyárádszereda, amely történelmi

¹ Szerk: Pál-Antal Sándor: *Backamadaras 600 éves*. Székelyudvarhely, 1992, 7. o.

² Orbán Balázs: *A Székelyföld leírása*. IV. Budapest, 1870, 40 o.

szempontból is fontos települése e vidéknek, 1605-ben itt kiáltották ki Bocskai Istvánt Erdély fejedelmének.

Középkori templomokat találunk Nyárádszentannán, Nyomáton, Nyárádszentlászlón, Szentháromságon és Szentgericén.

3. *Alsó-Nyárádmente*, Ákosfalvától Nyárádtőig tart, két község és tizennégy falu alkotja, a nép nyelvén, a zöldségtermesztés miatt Murokországnak is nevezik ezt a területet.

Középkori templom Káposztásszentmiklóson található.

Természetes nem csak a felsorolt falvakban építettek a középkorban templomokat, de az évek során sokat lebontottak, átépítettek, sok leányegyház is létezett, amely csak később vált önálló egyházzá, így templomot is később építettek.

Művészettörténeti szempontból kevés adatot találunk, ami erre a vidékre vonatkozik. A székelység művészetével foglalkozó munkákban elsősorban Marosszék művészetét tárgyalják, ezen belül találkozunk a nyárádmenti falvak templomaival is.

Erről a vidékről kevés forrásirodalmat ismerünk, talán a legbővebben *Orbán Balázsnak* "A Székelyföld leírása"³ című monográfiájában olvashatunk, ugyanakkor történeti szempontból fontos *Benkő Károlynak* a "Marosszék ismertetése"⁴ című könyve. Fontos információkat szolgáltatnak *Kelemen Lajos*⁵ művészettörténész tanulmányai, *Entz Géza* és *Virgil Vătășianu*⁶ szintézisei.

Dolgozatom célja a nyárádmenti középkori templomok monografikus ismertetése, amely által bárki bepillantást nyerhet e kis régió történelmi sokszínűségébe.

Kutatásom során terepbejárással, levéltári források (egyházi és állami levéltárak) vizsgálatával és a szakirodalom áttekintésével arra törekedtem, hogy nyomon kövessem a nyárádmenti templomok építészeti változásait (átépítések, helyi sajátosságok, stb). Fontosnak találom e dolgozat megírását, azért is, mert még nem készült egy átfogó tanulmány, amely bemutatná a régió műemlékeit. Úgy gondolom, hogy meg kell ismerni, be kell mutatni ezeket a kis falusi templomokat is, hiszen nem csak a nagy, monumentális építészet alkotja múltunk emlékeit.

A következőkben részletesebben szeretném bemutatni a Közép-Nyárádmente középkori templomait és a falvak rövid történetét.

³ Orbán Balázs: *A Székelyföld leírása*. Budapest, 1870.

⁴ Benkő Károly: *Marosszék ismertetése*. Kolozsvár, 1860.

⁵ Kelemen Lajos: *Művészettörténeti Tanulmányok I – II*. Bukarest, 1877.

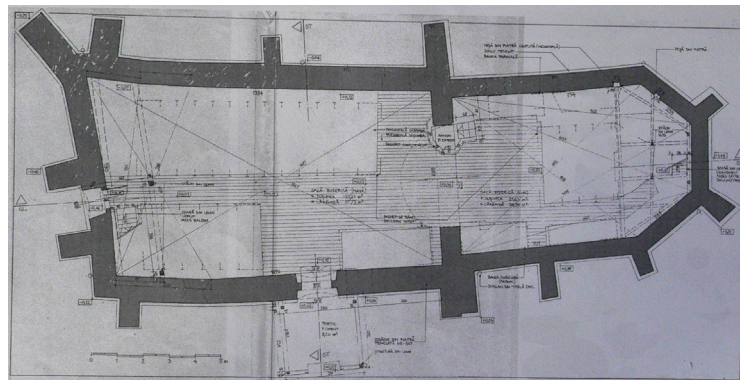
⁶ Virgil Vătășianu: *Istoria artei feudale în Tările Române*. Cluj-Napoca, 2001.

Nyárádszentanna

Nyárádszentanna nevét először 1332-ben említik írott források a pápai tizedjegyzékben, ahol Sancta Anna⁷ néven jelenik meg. A település ma már teljesen összenőtt Nyárádszeredával, de református egyháza megtartotta függetlenségét. Nyárádszentannán találkozunk a szárhegyi Lázár grófok leszármazottjaival, kezdve Lázár Jánossal, aki apjától kapja a Nyárádszentannához tartozó uradalmat, és aki 1534-ben országgyűlési követ. Halála után, fia Lázár Ferenc örökli a birtokokat, aki részt vett az 1551-es kolozsvári országgyűlésen, 1571-ben pedig marosszéki székbíró, nemsokára pedig a szék fő királybírája lett testvérével, Imrével együtt. Halála után Imre lett az örökös, aki többek közt 1660-ban részt vett Kolozsváron a Luther és Kálvin követői közt folyó vitán. Ő volt az utolsó nyárádszentannai Lázár, mivel feleségével Gyulakutára költözött, de a Lázár kúria Nyárádszentannán megmaradt.⁸

Nyárádszentanna református temploma a XIV. században épült, mely a település délkeleti részén, egy kis domboldalon helyezkedik el. Kelet-nyugat tájolású teremtemplom, sokszögzáródású szentéllyel. Virgil Vătășianu szerint, annak ellenére, hogy már az 1332-es pápai tizedjegyzékben szerepel a falu, nem biztos, hogy ekkor már állt temploma.⁹ Fa harangtornya a templom nyugati vége mellett van, amelyet a XVII. században építettek.

A templom nyugati oldalán két támpillér áll, középen az ajtóval, északi sarkát egy átlós támpillér támasztja.

⁷ Jakó Zsigmond: *Erdélyi Okmánytár II (1301-1339)*. Budapest, 1997, 414. o.

⁸ Orbán Balázs: *A Székelyföld leírása*. IV: Budapest, 1870, 68. o.

⁹ Virgil Vătășianu: *Istoria artei feudale în Tările Române*. Cluj-Napoca, 2001, 123. o.

A templom déli oldalát a hajó hosszoldala és a szentély oldala alkotja, a bejárat elé portikuszt építettek, amely felett kétfelől egy-egy rézsűs, félköríves ablak töri át a falat. Az itt található bejáratú ajtó is félköríves. A régi gótikus ajtó pálcza tagozatos keretét lebontották, egy részét a portikusz alapjába helyezték,

A hajó északi oldalát három támpillér erősíti, ezek között félköríves ablak világítja meg a belső teret. A templomot körülvevő támpillérek valószínű a régi boltozat súlyának a levezetésére szolgáltak.

A hajót átalakították, amit még középkorinak lehet tulajdonítani az a sokszögzáródású szentély, a támpillérek, a templom belsejében található szentségtartó fülke és a félköríves diadalív.

A nyolcszög három oldalával záródó szentély déli és keleti sarkait cement lefedésű, lépcsős támpillérek támasztják. A déli oldalon a hajó és szentély kapcsolódásánál dupla támpillér van, amelyből arra is lehet következtetni, hogy két fázisban épült a templom, ezt a falak eltérő vastagsága is megerősíti. A szentély déli oldalán két, rézsűs, félköríves ablak töri át a teret, sokkal keskenyebbek, mint a hajón levők. A XX. század elején még megvoltak a régi ablakok részei, Orbán Balázs leírja, hogy merműveik még épségben voltak, oszlopszerű kőválaszték osztotta két körívre az ablakot. Erre a körívre egy kör alakú forma volt fektetve és az így keletkezett hézag kétoldalt kis háromszöggel volt betöltve.¹⁰

A templom belsejében félköríves diadalív választja el a hajót a szentélytől, amelynek északi felére helyezték el a falazott mellvédű szószéket, felette a fából készült szószékkoronát, amelyet Lázár János gróf készíttetett 1766-ban és szintén ő fizette a hajóban levő kazettás mennyezet elkészítésének költségeit is. A szentélyben található karzat alatt egy álló téglalap alakú falfülke áll. Ugyancsak a szentély északi falán találunk egy késő gótikus szentségtartó

¹⁰ Orbán: *i.m.* 67. o.

fülkét is, két széle ívesen kanyarodik, háromszögben végződve, lefaragott profillal. Formája a késő gótika korára enged következtetni.

A hajót és a szentélyt is kazettás famennyezet borítja, mely a XVIII. században készült, a kazetták felületét zöldre festették, az egyik kazettán héber felirat található, amely a 90-ik zsoltárt idézi. A nyugati és keleti falon fából készült, festett karzatot építettek, amelyek a XVIII. században készültek. A hajó alatt egy befalazott kripta van, de helye nem látszik.

A templom több átalakításon, javításon ment át a XVII - XIX. században. A rossz megtartású talaj miatt a templom alapja is elmozdult, több építészeti elem is megrongálódott, amelyek újabb és újabb erősítéseket, javításokat vontak maguk után. Benkő Károly leírja, hogy ottjártakor a diadalíve meg volt hasadva, leomlással fenyegetett.¹¹

Nyomát

E falut az 1567-es portaösszeírásban Monyat, 1580-ban Moniad és Monijat néven írták, de mellette a falu régi védő szentje után kapott Boldogasszonyfalva néven is szerepel. A hagyomány szerint egy Moniat nevű remetéről kapta a falu nevét, aki egy kis kápolnát épített a ma is álló templom helyére. A következő században, egy 1634-ben kiadott oklevélben Monyárd, Monyásd néven beszélnek a faluról. Rákóczi György bizottságot küldött Apaffi György felügyelete alatt, Bozed (ma Bazéd) és Monyárd (Nyomát) falvakban a vallási viták megoldása végett. Ebben az oklevélben elrendelte, hogy annak az egyháznak ítéljék a templomot és annak vagyonát, amelyik többségben van.¹² A falu lakói katolikusok voltak, a reformáció után viszont megoszlott a gyülekezet a reformátusok és unitáriusok között. Az 1634-es határozat következtében a többségben lévő unitáriusok kapják meg a templomot, a reformátusok pedig mellette fatemplomot építettek.

Később még az 1700-as években is a Monyát nevet használják, így minden bizonnyal csak a XVIII. század végén, XIX. század elején térnek át a Nyomát név használatára.

Nyomát unitárius temploma a falu közepén helyezkedik el, XIII. századi épület. Kelet-nyugat tájolású teremtemplom, félköríves szentéllyel. Fából épült haranglába a templomtól dél-nyugatra fekszik, a XVIII. században épült. A templomot fából készült kerítés övezi.

Nyugati homlokzata háromszögű oromzatba végződik, két kis méretű átlós támpillér fogja közre, bejárata is ezen az oldalon található. Fából és kőből készült portikusz előzi meg a bejárat

¹¹ Benkő Károly: *Marosszék ismertetése*. Kolozsvár, 1860, 216. o.

¹² Székely Oklevéltár VI. Szerk: Dr. Szádeczky Lajos. Kolozsvár, 1897, 127. o.

ajtót. A fából épített portikusz után következik a téglából emelt, melyen egy félköríves nyílás látható, mindkettő cseréppel fedett.

A hajó déli oldalán két, félköríves ablak nyílik, amelyek már az átalakított formákat mutatják, hiszen úgy az ablakokat, mint a hajót kiszélesítették. Ugyancsak ezen az oldalon egy befalazott ajtó is volt, amiből napjainkban csak néhány, régészek által feltárt sáv látszik, ez valószínű a déli bejárat ajtaja lehetett.

A félkörívben záródó szentély déli falán szintén két kisebb méretű, rézsús, félköríves ablak töri át a falat.

Orbán Balázs művéből tudjuk, hogy a templom északi oldalán állt egykor a sekrestye, melyet a XIX. században lebontottak, ajtaja szintén félköríves volt.¹³ A kis méretű, félkör alakú szentély, a keskeny, félköríves ablakok, a félköríves diadalív a romanika jellemzői, ezek alapján Árpád-kori templomként emlegetik.¹⁴

A templom belsejét freskók borították, amelyből ma a hajó keleti és déli falán csak töredékek látszanak. Sajnos egyelőre kis felületen vannak a feltárások, ezért nem lehet meghatározni az ábrázolás témáját, annyi bizonyos, hogy zöldes-barnás színt használtak. Orbán Balázs ottjártakor is freskók tűnedeztek ki a vakolat alól, véleménye szerint bizánci hatást mutatnak.¹⁵

A hajót XVIII. századi kazettás famennyezet borítja, a középső kazettán ez a felirat olvasható: “Hoc opus sic bonum et acceptu[m] cora[m] salvatore nos[t]ro Deo. 1 Tim. 2.w 3. Votum Parochi Joh[annis] Halmagyi et curat[o]r[is] Georgii Markodi Civiumque Eccl[esiae] Peth[ri] Nagy, S. Mich[aelis] Sos, Andr[ea?] Kadar, Peth[ri] Nagy I Georgii Killyen, Nicolai

¹³ Orbán: *i.m.* 61. o.

¹⁴ Bíró József: *Erdély művészete*, Budapest, 1989, 25. o.

¹⁵ Orbán: *i.m.* 61. o.

Kovacs, Georg[ii] Cseh, Martini Csaki, Relictae Petri Jakob.” Egy másik kazettán pedig ez áll: ”Kovacs Peter asztalos tsinalta Anno D: 1735. 8 juli.”

A hajó és szentély között félköríves diadalív van, ennek északi falán helyezkedik el a falazott mellvédű szószék, amelyen a következő feliratot olvashatjuk: “Az egy igaz Isten és a Jézus Krisztus tiszteletére tsinaltatta Szombatfalvi Georgy A.D. 1695 Die 18 May”.

A szentélyt dongaboltozat fedi, déli falán egy csúcsíves szentségtartó fülke található.

Nyárádszentlászló

Nyárádszentlászlót először az 1332-es pápai tizedjegyzékben említik Sancto Ladislao néven, és hasonlóan jelenik meg az 1334, 1335-ös jegyzékekben is.¹⁶ Nevét a templom védőszentjéről kapta.

A templom a reformáció előtt a katolikusok tulajdona volt, mint ahogy a legtöbb középkori templom. Az unitárius egyház megjelenését nem lehet pontosan tudni, valamikor 1580 körül alakulhatott meg, amikor Sügér János az unitáriusoknak adományozta a templomot és a hozzá tartozó földeket. Sügér János, korának tekintélyes embere volt, akit Báthory Zsigmond, kincstárnoknak nevezett ki 1583-ban, ugyanakkor földet kapott ajándékba Szentlászlón, Harasztkeréken, Szentsimonban, Berén és Magyaroson.¹⁷

Nyárádszentlászló unitárius temploma a XIV. század közepén épült, kelet-nyugat tájolású teremtemplom, kisméretű sokszögzáródású szentéllyel. A falu keleti felén húzódó domboldalon áll, fakerítés övezi, amely valószínűleg a XVIII. században készült.

¹⁶ Jakó: *i.m.* 414. o.

¹⁷ Orbán: *i.m.* 60. o.

Régiségére utal a nyugati oldalon megmaradt csúcsíves ajtó, a sokszögzáródású szentély, melyek a gótika jellemzői, viszont a félköríves diadalív, a keskeny rézsús ablak a szentély keleti oldalán, a szentély alacsony dongaboltozata a román korra utalnak. Ezekből következtethető, hogy valamikor a XIV. században épült. Az 1490-es években a szentély kivételével átépítették.

A négyzet alaprajú tornyot a templom északi oldalához építették, melyet egy sekrestye köt össze a szentéllyel. Később épült, valószínű a XV. század folyamán, a benne levő harangon az 1498-as évszám áll, és ez a felirat olvasható: *“O Rex glorie veni cum pace Jhesus Nazarenus rex Judeorum 1498.”* Tornyának alsó szintjén keskeny félköríves ablak van, a bejárat a nyugati oldalon, a második szinten található, melyhez egy fából készült, fedett lépcsőn lehet feljutni. A zsindelel fedett toronysisak alá fából készült emeletet építettek, amelynek oldalait egyeneszáródású ablaknyílások törik át, északi és déli oldalát egynyílású, nyugati és keleti oldalát pedig dupla ablak. A felső szinten fából készült, körüljárható emelet, az emeletre helyezett bejárat, egy védő torony szerepére enged következtetni. A boltozott toronyaljban található a templomot támogató Sügér család temetkező helye. Itt található Sügér Mátyás sírkölapja, aki a felirat szerint 1586-ban halt meg 21 éves korában. A sírkő keretén ez a felirat áll: *“Obiit in Domino, in Oppido Saxonum Prazsmar XXIII. octob[is] MDXXCVI. suae vero aetatis XXI.”*¹⁸ A Sügér címer díszíti a kőlap felső részét, amely egy sisakot ábrázol mellvassal, a hajtókás süveg felett balról ötágú csillag, jobbról félhold van, ezek között pedig egy nyílvesző. A címer alatt újabb felirat olvasható, mely így hangzik:

*„Hic cubat ecce brevi Matthiam stirpe Sigeri
Exitu tristi quem lapis arte tegit,
Ingenio Felix, felix et flore juventae*

¹⁸ Uo. 59. o.

*Et prisca patrum stemmate clarus erat
Hic coluit numen ferventi pectore salum
Pulchraq[ue] virtutum jam documenta dabat,
Lustra sed implenti quatuor cum messis in herba
Esset adhuc viridi falce resecta perit.*

*Nam que non cineri nec novit parcere gazis,
Mors rapuit corpus spiritus astra subit.* ¹⁹

Magyar fordítása ennek a feliratnak így hangzik:

*“Itt nyugszik a rövid életű kegyetlen véget ért
Sigér Mátyás, kinek porait e faragott kő fedi.
Mind ősi nemzetségből való származása, mind
Boldog és szerencsés ifjúsága által segítve
Nemes jellemmé fejlődött.*

*Hő keblében lakott a hosszú élet isteni ereje
És jeles cselekedeteinek már szép példáit is adá,
De midőn negyed magával a vetések között
Őrjáraton lenne, ott virágzó élete kaszával
Levágva-odalett.*

Mert a halál sem a pornak, sem a garinnak (emelkedett szelleműnek)

*Nem tud kedvezni, megöli a testet, a szellem égbe száll.”*²⁰

A templom nyugati homlokzata magas, háromszögű oromzatban végződik, melyet két cseréppel fedett háromlépcsős, átlós támpillér támaszt, középen található a főbejárat. Gótikus, kőből készült béllet körvonalazza a csúcsíves ajtót, ezt egy XVIII. századi, fából épített, cseréppel fedett portikusz előzi meg. Az ajtó keretének északi és déli profilja különböző.

¹⁹ Uo.

²⁰ Erdélyi Unitárius Egyház Gyűjtő Levéltára. *Egyházközségi monográfiák*, Marosi Egyházkör, 1961, IV/ 6, 3 o.

Az északi oldalon félhomorlat, pálca, henger, vájat, jobb oldalon pedig lemez, pálcatag, körtetag.

A hajó déli és északi oldalán három-három nagyméretű félköríves ablak világítja meg a belső teret, melyek a későbbi átépítéseknek köszönhetőek.

Kisméretű szentélye a nyolcszög öt oldalával kapcsolódik a hajóhoz, két, cseréppel fedett támpillér erősíti a déli és délkeleti sarkait, keleti oldalán pedig egy keskeny rézsús, félköríves ablak töri át a falat. A szentély fedelét a toronyhoz hasonlóan zsindegy feddi.

A szentély északi végéhez építették a sekrestyét, amelyen egy kis négyzet alakú ablaknyílás található. Ez a kis térrész alkotja az átjárót a hajóból a toronyba. Becses emléke a sekrestyéből a toronyba vezető faajtó szárnya, mely reneszánsz stílusban épült. Napjainkban a Kolozsvári Erdélyi Nemzeti Múzeumban őrzik, ahová az 1900-as évek elején került, Kelemen Lajos művészettörténész kezdeményezésére. Az ajtó szárnyát sötét alapon, szépen faragott vöröses virágok, barna levél és inda díszek díszítik, készítési ideje 1520-1530 körülre tehető. Balogh Jolán szerint e díszítő motívum, a volutákkal kapcsolt rozetták, gyakori a firenzei quattrocentóban, Donatellótól felújított antik motívum. Magyarországon megtaláljuk a budai, visegrádi Mátyás palotában, Erdélyben pedig Gyulafehérváron Lázói János kápolnájában.²¹ Az ajtó felületét, volutákkal kapcsolt rozetták négy téglalap alakú felületre tagolják, háromszögben végződő oromzatát virág- és indadíszek foglalják el. Az ajtó szélein és alsó részén szintén kusza virág és indadíszek vannak. Az ajtót az 1900-ban rendezett párizsi világkiállításon is bemutatták.²²

²¹ Balogh Jolán: *Az erdélyi renaissance*. I. 1460 - 1541, Kolozsvár, 1943, 327. o.

²² Kelemen: *i.m* 262. o.

A templom belsejét falképek borították, melyeket 1496-1498 között festettek.²³ A reformáció alatt bemeszelt freskókat Kelemen Lajos tárta fel 1896-ban²⁴, amelyekről id. Nemes Ödön készített másolatot, ezeket az Erdélyi Nemzeti Múzeumba őrzik. A hajóban található falképek valószínű Szent László legendáját ábrázolták, de sajnos ezek az 1756-os átépítés során megsemmisültek, ekkor kerültek a hajó északi és déli oldalára a nagyméretű ablakok.

A szentélyt is teljes egészében freskók borították, a boltozat nagy részét Krisztus alakja foglalta el, körülötte díszített körökbe foglalt evangélisták ábrázolásai jelentek meg. Ezek között Márk evangélista dicsfényes alakja, két egyházfő ábrázolása, egyikük püspöki süveget viselt, jobbjában díszes pásztorbotot, baljában pedig irattekercset tartott. A másik alak fején tiara, kezében kereszt volt, mindkettőt díszes csattal összefogott, vörös bársony palástban ábrázolták.²⁵

A szentély déli falát, az apostolok alakjai díszítették, kezükben irattekercset tartottak, ezekre az apostol neve és egy ígérés volt írva, ruhájuk kék, vörös, sárga, zöld színekre volt festve, ugyanakkor az 1496 és 1497 évszám volt látható ezen a falon²⁶. Napjainkban csak töredékeket láthatunk, a szentély falain, a diadalíven. A szentély keleti falán az ablak körül látható egy kisebb méretű, összefüggő freskó, amelyen illuzionisztikus gótikus körökben ábrázolt apostolok maradványai látszanak. A baloldalon található apostolnak dicsfény övezi a fejét, a jobboldalinak a feje nem látható, mindkettő pirosas palástot visel. Az ablak rézsűjét sakk táblához hasonló sötétebb, világosabb barna, négyzet alakú minták díszítik, sárgás ív

²³ U.o.

²⁴ Erdélyi Unitárius Egyház Gyűjtő Levéltára. *Egyházközségi monográfiák*, Marosi Egyházkör, IV/6.

²⁵ U.o.

²⁶ Balogh: *i.m.* 295. o.

körvonalazza a keretét, kétfelől tulipánok találhatóak. Az alakok közötti mezőket virág és indadíszek borították. Ezek a növény motívumok, virágdíszek először a késő gótikus korban jelentek meg és gyorsan elterjedtek Erdély területén.²⁷ Az ablak fölött szintén sárgára festett növényi indákkal díszített frízszerű sor részletéből látható egy töredék. Az ablak mellett, a déli falon egy apostol alakja is megjelenik, kezében iratkerccsel.

A szentélyt félköríves diadalív választja el a hajótól, vállköre támaszkodó ívvel. Északi felére helyezték a falazott mellvédű nyolcszögű szószéket és a XVIII. században készült szószékkoronát. A sekrestye egyeneszáródású ajtaját a szentély északi falán nyitották

A diadalív északi falán szintén találunk freskótöredéket, egy emberi alak tűnik fel vörös palástban, melyet egy sárgás barna csat fog össze, kezében egy barna, cseréphez hasonló edényt tart, körülötte virágindák díszítik a felületet.

A hajót egyszerű, barna kazettás famennyezet borítja, nyugati falára orgonakarzatot állítottak, melyen XIX. századi orgona áll, a karzat feliratából pedig kiderül, hogy Sárosi Klára készítette 1841-ben. A hajó falait négy-négy lábazatra helyezett, párkánytagozatos, kettős pilaszter tagolja.

Szenháromság

Szentlászlóval átellenben, a völgy másik oldalán helyezkedik el **Szenháromság**. Neve először az 1332-es pápai tizedjegyzékben jelenik meg, ekkor már plébániatemploma volt, Sancta Trinitate néven emlegették, és ugyanígy találjuk az 1334, 1335-ös tizedjegyzékekben is.²⁸ 1567-ben Szent Orontás néven szerepel, amelyet a reformáció után kapott, egyesek szerint ezt a gúnynevet az unitáriusok adták. Egészen a XVIII. századig ezen a néven szerepel, a katolikusok Mária Teréziához is kérelmet nyújtottak, hogy a falu kapja vissza régi nevét, amelyet aztán 1764-ben sikerült is visszanyerni.²⁹

Szenháromság középkori temploma ma katolikus, régiségére kevés építészeti elem utal. A XIX-XX. században teljesen átépítették, barokk és historizáló elemek dominálnak. Ami középkori voltára enged következtetni az a támpillérekkel körülvett, sokszögzáródású szentély.

A reformáció után a településen az unitáriusok kerülnek többségbe, ezért a templomot is az unitárius egyház kapta meg, de 1752-ben a katolikusok felfegyverkezve visszafoglalták azt.

²⁷ U.o. 117. o.

²⁸ Jakó: *i.m.* 414-415 o.

²⁹ Ker.Magvető 40. Kolozsvár, 1994, 57. o.

Az unitáriusok panaszlevelet nyújtottak be Bornemissza József báróhoz az ügy intézésére, ugyanakkor kérvényt adtak be gróf Lázár Jánoshoz a rendek elnökéhez és a királyi főkormányshoz is. Mivel választ nem kaptak, április 17-én az unitáriusok visszafoglalták a templomot, az oltárt és a többi bútort ki tették a templom mellett található temetőbe.³⁰ Erre a templomot a gubernium 1754-ben bezárta, majd 1764-ben a katolikusoknak ítélte, ugyanakkor azt is elrendelték, hogy a falu neve Szentháromság legyen és ne Szentrontás.³¹

Temploma a falu északi végében fekszik, kelet-nyugat tájolású teremtemplom, sokszögzáródású szentéllyel. Nyugati oldalán áll a barokkos torony, mely háromszintes, félköríves bejárattal.

A hajó déli oldalához portikuszt építettek, amely két oldalán két nagyméretű félköríves ablak töri át a falat, emellett a portikusz bal oldalán még egy kisebb félköríves ablakot is láthatunk, a két ablak közt egy lépcsős támpillér áll.

A szentély sarkain kőlappal fedett, lépcsősen kialakított támpillérek vannak, két nagy félköríves ablak világítja meg a belső teret. A szentély déli oldalához kapcsolódik a sekrestye.

A hajó belseje teljesen átalakult, síkmennyezet fedi. Félköríves diadalív választja el a szentélyt a hajótól, a szentélyt dongaboltozat fedi. A szentélyben oltárt helyeztek el, ugyanakkor itt található egy kőből faragott keresztelő medence is, amely valószínű a XIV. század emléke. Vastagon kialakított lábátát domborított növénymotívumok díszítik, medencéje nyolcszögű, amelyen geometrikus minták találhatók.

³⁰ Benkő: *i.m* 161. o.

³¹ U.o. 162. o.

Orbán Balázs még látta a csillagboltozattal fedett szentélyt, melynek bordái beolvadtak a falba. Ekkor még ablakai is csúcsívesek voltak, három és négykaréjú mérművel, melyek a szentély keleti és déli falán, valamint a hajó déli oldalán helyezkedtek el.³² Az ablakok mérműi a XV. századra utalnak.

Szentgerice

Szentgerice a Nyárád-folyó bal partján húzódó völgyben és annak lejtőin helyezkedik el. Oklevelekben először *Sancta Gerecia* vagy *Sancta Gracia* néven jelenik meg. Első említése az 1332-es pápai tizedjegyzékben maradt fenn, melyben több más maroszségi falu mellett szerepel. Az 1333-as tizedjegyzékben *Sancta Cruce Gerecia* néven említik, 1334-ben pedig *S. Gracia*.³³ Báthori Kristóf 1580-as adomány levelében *Szent Gericze* néven jelenik meg. Valószínű a Szent Ferenc rendjének egyik szentjéről szállt a falura ez a név, ennek a Szent Gratianak a tiszteletét vitték magukkal, a Marosvásárhelyen már 1334 előtt megtelepült ferencesek.³⁴

Nehéz meghatározni, hogy mikor jelenik meg unitárius egyháza. A reformáció során a katolikus egyház református lesz. 1549-ben egy Székely György nevű diákot avattak fel Wittembergben papnak, akiről az egyetem anyakönyvében azt írták, hogy Zentgeritzara hívták papnak, tevékenységéről adatunk nincs.³⁵ A XVI. században az egyház református lett, majd rövid időn belül az unitárius hitre tért. A legrégebb feljegyzés, ami erre vonatkozik, a marosi unitárius egyházkör jegyzőkönyvében maradt ránk, évszám nélkül, ez a feljegyzés a

³² Orbán: i.m. 62 o.

³³ Jakó: i.m. 414. o.

³⁴ Kelemen: i.m. 177. o.

³⁵ Balázs Sándor, Kovács István: *Szentgerice. Falufüzetek 13.* Székelyudvarhely, 7. o.

kepe fizetésre vonatkozik, amelyben leírják, hogy “az prédikátor béri 3 kalongya búza, zab és az kinek szőlője van, egy veder must, az kinek nincs 8 pénz. Ha ki penigh megh nem adgya sz. Márton napig az nyolc pénzt, tehát valamint jár az bor, éppen az egy veder bor árát megh kell adni. Az kinek vonó marhája nincs az zabért 8 pénzt ad, az seller penigh egy véka búzát, 4 pénzt. Garas pénz öt-öt pénz, az özvegy arat a papnak. Keresztelésért egy tyuk, egy kenyér vagy 24 pénz.”³⁶

Annyi bizonyos, hogy a reformáció idejében alakult meg, valamikor a XVI. században az unitárius egyház. Temploma már megvolt, csak a felekezet változott, először református, majd unitárius lett.

A református egyház kialakulásáról már több adat maradt ránk. Ez a XVII. században történt és nemes Nagy János nevéhez fűződik, akiről nincs bővebb információnk.³⁷

Szentgerice unitárius temploma a XIV. században épülhetett, amelyre a sokszögzáródású szentély, a csúcsíves ablakok, a támpillérek, a templom belsejében a csúcsíves diadalívből lehet következtetni. A középkori templom a falu déli oldalán húzódó domboldalon fekszik. Teremtemploma kelet-nyugat tájolású, sokszögzáródású szentéllyel, nyugati toronnyal.

Az oklevelek szerint a XVII. században a templomnak fa harangtornya volt. A napjainkban is látható nyugati tornyot, az egyházi adatok szerint, 1791-1792-ben építették, téglából és kőből, két átlós támpillér fogja közre. Az első és második szint között övpárkány húzódik. A felső magasabb szinten kör alakú mélyedésekbe helyezett, téglalap alakú lőrések

³⁶ Balázs Sándor, Kovács István: *i.m.* 18. o.

³⁷ U.o. 17. o.

vannak, fölöttük pedig négy félköríves ablak nyílik, óraíves koronázópárkány zárja le a szintet, a toronysisakot bádoglemez borítja.

Ürmösi Kálmán helyi lelkész említi, hogy a századok során sok problémát okozott a torony, mivel alapozása nem volt elég szilárd, de 1870-ben új harangot öntöttek, ezzel a torony biztonságosabbá vált. Megemlíti azt is, hogy a torony négy sarkából kis fiatornyok emelkedtek, amelyeket aztán az ő kezdeményezésére 1895-ben leszedtek.³⁸

A templomot lépcsős támpillérek erősítik, a hajó nyugati és keleti sarkain két átlós támpillér magasodik, déli falán pedig egy. A templomot körülvevő támpillérek a régi boltozat oldalnyomásának a levezetésére szolgálhattak. A nyugati és déli bejáratot átalakították.

A templom főbejárata a déli oldalon található, portikuszon keresztül lehet bejutni, amely későbbi hozzátoldás, felette pedig rézsús, félköríves ablak töri át a falat. Ugyanezen az oldalon még két csúcsíves, lándzsaablak látható, szintén rézsús kialakítással. Az északi oldalon levő két ablak félköríves, ezeket már később nyitották, ahogy a déli és keleti oldalon levő félköríves ablakokat is.

Szentélye a nyolcszög öt oldalával záródik, hat lépcsősen alakított, cement fedőlapos, támpillér erősíti, melyből négy a sarkokon, egy a déli falon, a másik pedig az északi falon van. Déli oldalán két rézsús, csúcsíves ablak nyílik, amelyek valamivel tágabbak, mint a hajón találhatóak, keleti oldalát pedig félköríves ablak töri át.

A templom belsejében, a hajót és szentélyt csúcsíves diadalív választja el, melynek vállkőből induló íve élszedett. Északi oldalán áll a XIX. században készült, téglából rakott, fehérre meszelt szószék, felette fából készült korona, amely XVIII. századi. A szentélyt fiókos dongaboltozat fedi, közepén stukkóból alakított ovális medaillonnal. 1725-ig a szentélynek

³⁸ KerMagv. 29. 164. o.

csúcsíves boltozata volt,³⁹ amelyre a külső támpillérek is utalnak. A keleti falon található a fából készült karzat, a XIX. századi orgonával.

Az 1888-as templomújítás következtében több falfestménytöredék és felirat is előkerült, de ezek a munkálatok során megsemmisültek. Ürmösi Kálmán, Szentgerice egykori unitárius lelkésze, az 1888-as templomújítás és meszelés során a 133 számot találta egymás mellé írva, ebből arra következtetett, hogy a templomot 1330-1340 között építették, ez viszont, későbbi felirat lehet, mivel ekkor még nem használtak arab számjegyeket.

A nyugati falon fából készült karzat áll, amely valószínű a XIX. század alkotása, fölötté a két sarokban egy-egy kisméretű, négyzet alakú ablak töri át a teret. A hajót kazettás famennyezet borítja, melyet Kozma Mihály festett a XVII. században, virágdíszek és feliratok díszítik. A középső kazettákon ez a felirat olvasható: „*In honorem et gloriam unius veri Dei. Ejusque Filiy Jesu Christi Lacunar HocCe restauratum, et tabulis graphicis pictorum, atque comassatum est ex peculiari impendio hujusce Templi. Industri A Decani agilis Domini Michaelis Sigmond Aedilii que Michaelis Kovacz et Johannis Szasz, per Mensarium Michaellem Kozma de Galfalva. Anno Do: 1670 Die IIII. Mens. April.*”

A templomot sok átépítés érte, de még mindig őriz figyelemre méltó középkori elemeket, amelyek bizonyítják régiségét.

³⁹ Erdélyi Unitárius Egyház Gyűjtő Levéltára. *Egyházközségi monográfiák*, Marosi Egyházkör, IV.

Konklúziók

A nyárádmenti középkori templomok jelenlegi helyzete sok hasonlóságot mutat Erdély más korai építészeti emlékeivel. Kutatásaim során számos akadályba ütköztem. Elsősorban a források hiányossága, másodsor pedig az erősen átépített templomok nehezítették meg a munkámat. Legjobban az építészeti formákból következtethetünk a templomok építési idejére, ebben segítenek a megmaradt diadalívek, támpillérek, szentélyek, ajtó és ablakkeretek. Ezek alapján ítélve a tanulmányozott templomok zöme a XIV-XV. század folyamán épült. Ugyanakkor fontos forrásként szolgálnak a pápai tizedjegyzékek is, amelyekből megtudjuk, hogy mely falunak volt már abban az időben plébániatemploma.

A kutatás tárgyát képező templomokban csak néhány középkori építészeti elem maradt meg, többszöri átépítést szenvedtek a XVII-XIX. században, sőt már a XV. században is a gótika térhódítása idejében.

Ahogy a legtöbb erdélyi falusi templom esetében, erre a vidékre is az egyszerű térszerkesztésű templomok jellemzők. A templomokat többségben a falu mellett fekvő domboldatra építették. Kelet-nyugat tájolású, teremtemplomok, félköríves (Nyomát) vagy sokszögzáródású (Nyárádszentanna, Nyárádszentlászló, Szentháromság, Szentgerice, Nyárádszentimre, Berekeresztúr, Hodos) szentéllyel. Az egyetlen kivétel Nyárádszentmárton, ahol az unitárius templomnak egyeneszáródású szentélye van.

Marosszéken, félköríves apszissal épített templomokat találunk még Harcón, Vajában, Marosszentkirályon stb, ezek a XIII. század folyamán épültek, XIV. századi templomok, sokszögzáródású szentéllyel Erdőszentgyörgyön, Gyulakután stb. találhatóak.

Sok esetben a templom mellett faharangláb van, amelyek a XVIII. században épültek, mint például Nyomáton, Nyárádszentannán, Nyárádszentimrén, de ilyen volt Szentgericén is. A nyugati tornyokat is később építették a templomhoz, mint például Szentháromságon, Szentgericén, Hodoson stb. A diadalív félköríves (Nyárádszentanna, Nyomát, Nyárádszentlászló, Szentháromság) vagy csúcsíves (Szentgerice) lehet.

A templomokat körülvevő támpillérek boltozatra utalnak, de ezeket az idők során kazettás fa mennyezetre vagy síkfödémre cserélték. Néhány esetben a szentélyben megmaradt a dongaboltozat (Nyomáton, Nyárádszentlászlón, Szentgericén).

Az említett templomoknál a diadalív, a szentély és néhány esetben az ablakok és ajtókeretek azok, amelyek ezen a vidéken a középkori részt alkotják. Általában a hajót és ablakokat megnövelték, sok esetben újabb ablakokat nyitottak az északi oldalra.

A Nyárádmentén vannak még középkorban épült templomok, de azokat teljesen átépítették, mint például Nyárádkarácsonyfalván, Szentbenedeken, Harasztkeréken.

Dolgozatom megírásával hozzá szeretnék járulni Erdély, azon belül Marosszék középkori emlékeinek megismeréséhez, ugyanakkor megelőlegezném jövőbeli kutatásom tárgyát, a teljes Nyárádmente bemutatását.

Könyvészet

1. Balázs Sándor, Kovács István: *Falufüzetek 13. Szentgerice*. Székelyudvarhely.
2. Balogh Jolán: *Az erdélyi renaissance*. I. 1460-1541, Kolozsvár, 1943.
3. Benkő Károly: *Marosszék ismertetése*. Kolozsvár, 1860.
4. Bíró József: *Erdély művészete*. Budapest, 1989.
5. Dávid László: *A középkori Udvarhelyszék művészeti emlékei*. Bukarest, 1981.
6. Debreczeni László: *Vázlatkönyvek 1928 – 1936*. Református Egyházi Levéltár, Kolozsvár.
7. Entz Géza: *Erdély építészete a 11-13. században*. Kolozsvár, 1994.
8. Entz Géza: *Erdély építészete a 14-16. században*. Kolozsvár, 1996.
9. Entz Géza: *A középkori székely művészet kérdései*. Erdélyi Múzeum, XLVIII. Kötet, Kolozsvár, 1943.
10. Jakó Zsigmond: *Erdélyi Okmánytár II (1301 - 1339)*. Budapest, 1997.
11. Kelemen Lajos: *Művészettörténeti Tanumányok I*. Bukarest, 1977.
12. Kelemen Lajos: *Művészettörténeti Tanumányok II*. Bukarest, 1982.
13. Ker.Magv. 29. Kolozsvár, 1894.
14. Ker.Magvető 40. Kolozsvár, 1904.
15. Ker.Magvető 41. Kolozsvár, 1906.
16. Lestyán Ferenc: *Megszentelt kövek. I*. Kolozsvár, 1996.
17. Orbán Balázs: *A Székelyföld leírása*. Budapest, 1870.
18. Szerk: Pál-Antal Sándor: *Backamadaras 600 éves*. Székelyudvarhely, 1992.
19. Virgil Vătăşianu: *Istoria artei feudale în Tărire Române*. Cluj-Napoca, 2001.